

בצלאל אלשלם

תגובה ל'תורת הסוציומטרי'

בגיליון א של 'מחניך' נכתב מאמר מאת הרב איתי קריימר בנושא 'המבחן הסוציומטרי' הנהוג בצה"ל. הכותב התייחס למספר בעיות במבחן זה, ומסקנתו בסוף המאמר הייתה שמותר לבצע מבחן זה במתכונתו הנוכחית משום "לא תעמוד על דם רעך", כי הוא מגלה ליקויים בעבודת אנשי הקבע וליקויים אלו טומנים בחובם סכנת נפשות או נזק ממוני. בנוסף, המחבר מנחה את עורך המבחן (=היועץ הארגוני), ממלא השאלון ומפקד היחידה כיצד עליהם לנהוג כדי שלא להיכשל בעוון לשה"ר.

במאמרי זה אני טוען כי מסקנת המחבר מוטעית משורשה, ועל כן אין מקום להכשיר את השרץ' אלא לשנות אותו במהותו על מנת שנוכל להפיק ממנו תועלת מבלי לעבור על הלכות לה"ר. להלן ההתייחסות המפורטת:

א. במבחן הסוציומטרי לא מוסרים עדות על עובדות או על ליקויים מסוימים בעבודתו של איש הקבע, אלא מעבירים התרשמות של הכותב על איש הקבע. מתוך התרשמות זו לא ניתן להבין שיש ליקויים הגובלים בפיקו"נ או בנזק ממוני כמו שכותב המחבר, וממילא 'נפל פיתא בבירא'. למיטב הבנתי, כאשר יש ליקויים כאלו בעבודתו של איש הקבע, הדבר הנכון הוא להעביר דיווח ישיר ומפורט - **הנסמך על עובדות ולא על התרשמויות** - למפקדו של אותו איש קבע, ובאם צריך גם למשטרה הצבאית. דיווח כזה צריך לעמוד בכללי ההלכה של לה"ר: לתועלת, אמת מוחלטת, עדות ראייה ולא עד מפי עד וכל שאר הכללים של לשה"ר לתועלת, ע"פ מה שהביא הרב קריימר במאמרו:

1. בדיקה האם אכן נעשה עוול.
2. מסירת מידע מדויק מבלי להגדיל את החלק הרע שבסיפור (ואף לא ברושם).
3. שהמספר יכוון רק לתועלת ולא למטרות אחרות.
4. אין דרך אחרת לתקן את הדרוש תיקון אלא לספר את הנ"ל לגורם שלישי.
5. הנזק שייגרם לאדם עליו מספרים, קטן מהנזק העלול להיגרם מאי סיפור העובדות.

יש לציין כי המבחן הסוציומטרי כלל אינו עומד בכללים אלו ולכן הוא אסור מדין לשה"ר.

לאור הנ"ל גם כל הדיון ההלכתי האם הסוציומטרי עומד בגדרי עדות או שלא, לא רלוונטי. (גם הרב קריימר הגיע בסופו של הדיון למסקנה כי הסוציומטרי אינו עומד בגדרים ההלכתיים של עדות).

ב. כל מהות המבחן הסוציומטרי עומדת בניגוד למצוות התוכחה "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא".

כידוע ממצוות התוכחה שהיא תלויה באדם שיודע להוכיח (מבלי לבייש את מקבל התוכחה), באדם שיידע לקבל תוכחה ובאופן בו מוסרים את התוכחה הנ"ל (מתוך אהבה למקבל התוכחה ורצון לעזור לו לתקן את דרכיו), וכמובן ע"י פירוט של מעשים או התנהגויות הדורשות תיקון ולא ע"י התרשמות.

בניגוד לכך, במבחן הסוציומטרי מתבקש כל אחד לכתוב את התרשמותו הכללית מתפקוד הנבחן ולעיתים קרובות משמש מבחן זה ככלי לחיסול חשבונית. מכאן שהעורך מבחן כזה עובר על "לפני עיוור".

בנוסף - מכיוון שהמבחן הוא יחסי ולא מוחלט, יכול להיות שאדם מוערך באופן יחסי פחות מחבריו ליחידה, אך מה זה אומר על דרכיו? מה יכול אדם לתקן אם לא נותנים לו דוגמאות מפורטות להתנהגות שנתפסת בעיני חבריו כלא תקינה? למרות כל האמור לעיל, הרי שהצבא צריך כלי שישמש את המפקדים לברור המצב ג. אצלם ביחידה וככלי תומך החלטה לקידום. כדי לעמוד בני"ל מבחינת הלכות לשה"ר אני ממליץ על המתכונת הבאה:

1. קבלת תמונת מצב של מפקד על יחידתו תיעשה ע"י שיחות חתך, תיבת פניות למפקד וראיונות אישיים. להערכתי שלשת כלים אלו אמורים לתת למפקד תמונת מצב ברורה בקשר לתפקוד הכפופים לו.
2. לכלי תומך החלטה לקידום ניתן לערוך מבחן סוציומטרי משופר בו על כל הערכה שימלא משתתף, יצטרך לכתוב דוגמא שתעמוד בכללי לה"ר ובעיקר בכלל שזוהי עדות ישירה ולא עד מפי עד. הערכה שלא תיתמך בדוגמא לא תחשב לשקלול הציונים! על הכותב לדעת כי הוא עשוי להיות מזומן לביורור אצל המפקד בקשר למידע שמסר.
3. יש לבצע שינוי בקהל הממלאים מבחן סוציומטרי והאנשים עליהם ממלאים. מכיוון שהסוציומטרי יהווה רק כלי עזר לקידום, ימלאו אותו רק על אנשי קבע הפוטנציאליים לקידום בשנה הקרובה, ועליהם ימלאו רק אנשי קבע העובדים איתם בממשק רצוף בשנת העבודה האחרונה (גם אם הם לא מאותה יחידה. לדוגמה, הערכת עמיתים של רב אוגדה רק ע"י אנשי קבע ממפקדת האוגדה, חוטאת למטרה העיקרית של מבחן זה). כך נמנע מהערכות שאינן לתועלת ואינן מדויקות.
4. על מפקד שמזמן איש קבע לקבל משוב, להתכונן ולברר היטב את העובדות על מנת לסייע לאותו איש קבע לשפר את תפקודו ורק לאחר שיחה עימו ואימות העובדות שעלו ממבחן הסוציומטרי יוכל להשתמש בו המפקד ככלי תומך החלטה לקידום.

ר' חנוך אייזנברג

האמנם ישנה בעיה לפלפל בהלכות אבילות

בגיליון ב' של 'מחניך' מביא הרב יונה יוניוב את דברי ה'חתם סופר' באשר ללימוד הלכות אבילות.

מחבר המאמר מבקש לחלק בין לימוד הלכות אבילות על הסדר, לבין פלפול בהן, והוא טוען שהחת"ס התכוין לאסור את הפלפול בהלכות אלו מפני המעשה המובא שם (שהחת"ס שמע על פטירת אמו בעת לימוד הלכות אבילות).

על הנחה זו - כאילו הפלפול נחשב כנחות בדרגה וממילא ניתן לוותר עליו - אבקש להעיר מספר הערות.

א. מובא ב'שער הגלגולים' להאריז"ל שזמן לידה ופטירה מדוייקים בתכלית, ולפעמים מקשה אשה לילד, בגלל שהנשמה של ילדה נמצאת בגוף אחר, ויש להמתין ליציאתה. מכאן שלשיטת האריז"ל לא יתכן לקשר את פטירת אם החת"ס ללימוד הלכות אבילות של בנה.

ב. המדרש (מובא בבבלי נדרים לח.) אומר שמשה קיבל בסיני את התורה ע"מ למוסרה לבני ישראל, ואילו את הפלפול הוא קיבל כמתנה אישית, אלא שהוא נהג בטוב עין ונתן גם אותו לבני ישראל. וצ"ע רתיעת החת"ס מפלפול בהלכות אבילות.

ג. הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פרק א סוף הלכה יב) אומר: "לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו". כלומר מי שחננו ד' ביכולת לעסוק בחלק הפלפול, חייב לעסוק בו.

ד. האדמו"ר הזקן (בישו"ע הרב' הלכות תלמוד תורה) מתייחס מספר פעמים לחשיבות הפלפול, וכך הוא כותב: "כל ימיו של אדם, איש לפי שכלו ויכולתו בפלפול התלמוד" (שם פרק א סוף הלכה א). "כל נפש מישראל צריכה לבוא בגלגולים רבים עד שתקיים כל תרי"ג מצוות במעשה דיבור ומחשבה, הוא לימוד הלכותיהן" (שם הלכה ד בשם האריז"ל). "ויפנה כל ימיו לעיון התלמוד לסבור סברות בהלכות ולפלפל בהן וכו' " (שם פרק ב הלכה ב). "ישא אשה ויעסוק אח"כ כפי הפנאי שלו בעיון ופלפול כל ימיו כפי כוחו" (שם פרק ג הלכה א).

הרי לנו מכל הנ"ל חיוב הלכתי לעסוק בפלפול.

גם לא זכיתי להבין את ההנחה בדבר היות קשר בין קפדנותו של החת"ס לאי יכולתו ללמוד הלכות אבילות. היכן מצינו שמידותיו של אדם משפיעות על התורה?! כלפי ליא, "המאור שבה יחזירו למוטב" (ע"פ איכא רבה פתיחתא ב) וישפיע על מידותיו.

ועל דרך הצחות. קובץ נפלא זה שאני אוחז בידי, בלול וכלול מכל חלקי התורה, והוא עצמו הראיה כי יש ללמוד ולעסוק בכל חלקיה.

הרב יהודה שביב

עוד על תשובה במשנת הרמב"ם

- בהמשך למאמרו של הרב אריק מלכיאלי ב'מחניך'¹ 'עיונים ביסוד התשובה במשנת הרמב"ם', אני מבקש להעיר.
- א. הכתוב מציע שהמקור בתורה למצות התשובה, הוא מהכתוב 'ומלתם את ערלת לבבכם', ואני תמה, מדוע יש לבקש ולחדש מקור, כשכבר הרמב"ן בפירושו לתורה, מצביע על מקור מפורש, והוא הכתוב האמור לאחר תיאור תשובת העם באחרית הימים – "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאה היא ממך ולא רחקה היא... " (דברים ל א).
- ואלו דברי הרמב"ן: "וטעם כי המצוה הזאת - על כל התורה כולה. והנכון כי על כל התורה יאמר 'כל המצוה אשר אנכי מצוך היום'² אבל 'המצוה הזאת' - על התשובה הנזכרת³. כי 'השבות אל לבבך'; 'ושבת עד ה' אלהיך' – **מצווה שיצווה אותנו לעשות כן**. ונאמרה בלשון הבינוני⁴, לרמוז בהבטחה כי עתיד להיות כן... וזה טעם 'בפיך ובלבבך לעשותו', שיתוודו על עוונם ועל עוון אבותם **בפיהם**, וישבו **בלבם**⁵ אל ה' ". בדרך דומה צעדו ר"ע ספורנו ובעל הכלי יקר (בפירושו השני).
- כתוב אחר משמש מקור לר"י מקורביל בסמ"ק, שכך הוא כותב במצווה נג: "לשוב, דכתיב 'ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו' ".
- ב. הכותב מציע לפתור את עובדת אי אזכורה של התשובה כמצווה ע"י הרמב"ם, בכך שהתשובה היא מצווה כוללת, וכבר קבע הרמב"ם בשורשי לספר המצוות שמצוות כוללות אינן נמנות במניין תרי"ג.
- הסבר מעין זה כבר נמסר משמו של מרן הראי"ה קוק (ראה: מאמרו של הרב גורן ב'מחניים' לימים נוראים תשל"ז עמוד 14. הרב דוד הכהן - הרב הנזיר בקונטרס 'התנוצצות אורו של משיח' עמוד יז).
- אולם סברה זאת יש לעיין בה, שהרי מצינו מצוות כוללות שנמנו ע"י הרמב"ם בספר המצוות, כמו מצות עבודת ה'. זאת כפי שהסביר שם הרמב"ם (במצווה ה) מפני ייחוד מעשי שיש בה והיא התפילה. מעתה ניתן למנות גם מצות התשובה מפני הדבר הייחודי שבה והוא הווידי.
- ג. לעצם העניין ראה מאמרי 'התשובה מצווה או עצה', בכתה"ע 'מורשה' ו תשל"ד. ושם הסברים נוספים לכך שלא כינה הרמב"ם את התשובה כמצות עשה ייחודית.

¹ גליון ב עמוד 221

² כמו בדברים ח א.

³ בפסוקים הקודמים.

⁴ ולא בלשון ציווי.

⁵ אכן לפ"ז הסדר הראוי היה קודם תשובה בלב, ורק אח"כ וידי בפה.